

FILOZOFIJA KAO POLITIČKA SUDBINA

Srpska filozofija ili filozofija u Srbiji¹

Tautološki iskaz da je svaka filozofija u Srbiji neminovno srpska filozofija, po logičkom određenju „istog o istom“, ne obaveštava nas, ili bar ne govori previše određeno o slučaju da u Srbiji postoji ili može postojati i filozofija koja nije srpska. Nedoumica oko toga može li se govoriti o *srpskoj filozofiji* ili tek o *filozofiji u Srbiji* nije povezana samo sa prethodnim filozofskim stavom o karakteru filozofskog mišljenja nego, ma koliko se to ne htelo, i sa ideološkim predubeđenjima o socijalnim i političkim pretpostavkama filozofije. Tako se, kao i u mnogim drugim oblastima ljudskog sveta, i u filozofiji dešava razgranavanje, izvesna bifurkacija na filozofiju sklonu nacionalnom samorazumevanju i onu koja beskompromisno otklanja svaku vezu sa nacionalnim fenomenom u bilo kom obliku ispoljavanja. Ta dva,

¹ Ovaj tekst je pripremljen za okrugli sto pod naslovom „Politika i filozofija. Moderni raskol: značenja i posledice“ koji je održan 23. aprila 2003. godine u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju. Neposredan povod za tekst je zapažena knjiga filozofa Vladimira Cvetkovića pod nazivom *Moć i mudrost. O političkoj dimenziji filozofije* (Službeni list SRJ, Beograd, 2001), ali, takođe i prethodne knjige istog autora: *Sociologija. Moderna refleksija istorijskog zbivanja*, Institut za političke studije, Beograd, 1994; *Volja za novo. O genealogiji modernosti*, Institut za političke studije, Beograd, 1995; *Polis i filozofija. Antička filozofija i njen istorijsko-politički horizont*, Službeni list SRJ, Beograd, 2000. Smatramo da produbljenost i plodnost filozofskog pristupa problemima politike, Vladimira Cvetkovića u ovom času potvrđuju kao jednog od najznačajnijih političkih filozofa srednje-mlađe generacije. Odatle i ovaj skromni prilog razumevanju zamršenog odnosa filozofije i politike u srpskoj političko/filozofskoj tradiciji.

reklo bi se idelatipska i idealloška shvatanja, jedno prema drugom nisu nimalo ravnodušna. Polemički ih spaja rvački zahvat međusobnog osporavanja. Nacionalno utemeljeno filozofsko stanovište često je zabrinuto pred naplavom globalizma i gubljenja identiteta u filozofskom mišljenju. S druge strane, anacionalno filozofsko stanovište najčešće ispoljava bojazni pred onim što doživljava i određuje kao parohijalizam, tribalizam i nacionalizam. Ta dva, već i na prvi pogled odelita, lokalno/globalna stanovišta, fragmentarno ili u celini, grade nacionalno/anacionalnu kontrapoziciju. Nacionalno građansko stanovište se uspostavlja naspram anacionalnog i građanističkog.

Prvo shvatanje trajanje filozofije u sva tri gramatička i konkretna istorijska oblika vremena na izvestan način povezuje sa sudbinom srpskog naroda. U istorijskoj retrospektivi, prezentnosti i perspektivi ovdašnja filozofija se povezuje sa duhovnim životom srpskog etnosa, naroda i nacije, što je, naravno, oslonjeno na shvatanje po kome prirodni filozofski univerzalizam nimalo ne isključuje ispoljavanje filozofskih specifičnosti unutar nacionalnog polja. Partikularna istorija nacionalne filozofije se ispoljava kao važan sastojak intelektualne i kulturne prošlosti. Štaviše, sa tog stanovišta u onim delovima filozofije koji se usredsređuju na društvo, kulturu, istoriju, religiju i politiku, tek plodni nacionalni ambijent pruža dovoljno povoda za filozofiranje. Jer, svaka filozofija, katkad prikriveno i neosetno, katkad neskriveno i izrazito, iskazuje svoju nacionalnu utemeljenost, istorijsko poreklo i identitet. Ali, nacionalna pretpostavka filozofije, svakako, nije i njeno bezostatno nacionalno prediciranje. Filozofija nije razvijena kod svih naroda, niti sve nacije imaju prepoznatljivu filozofsku baštinu. Raznolikost *nacionalne filozofije* ne dovodi nužno do izgrađene *filozofije nacije*, ali, zašto da ne, ona to u određenim okolnostima može da dosegne.

Nacionalno samosvestan stav ukazuje da filozofski angažman, u stvari, postaje verodostajan tek u misaonom sučeljavanju sa nerazgovetnostima istorijskog konteksta. Istorijska kontekstualizacija filozofskog mišljenja unutar nacionalnog polja znači ujedno i problematizaciju njegovih unutrašnjih i spoljašnjih granica, biti njegove nacionalne supstance, njegov odnos prema univerzalnom kao multi-inter-trans-nacionalnom. Ono što nadilazi naciju pojavljuje se kao razgraničeno i neograničeno, kao rastvor identiteta.

S druge strane globalnog, ili u njemu svejedno, lokalno kao izvorno još uvek tvori onu minimalnu nacionalnu opštost koja poseduje dovoljno specifičnosti za ispoljavanje samobitnosti neophodne za preživljavanje. Sa nacionalno određenog toposa nadmeni manir filozofskog apstrahovanja nacionalnog miljea ukazuje se kao diskriminacija nacionalnih posebnosti tzv. *malih i sporednih filozofija* koje sebi ne bi smele da budu manje važne od onoga što nadmoćno nailazi iz globalizacijskih vrtloga. Čak i ako je misaono inferiorno, a često jeste, ono bi trebalo da pruži kakav-takav kritički otpor pukoj recepciji i imitaciji. Malo može da zamre u velikom čiji nadidentitet ne omogućava identitete delova. Globalističko transnacionalno i transteritorijalno, vrtložno stapanje je obezličjenje koje je moguće samo putem političke represije nad duhovnom samobitnošću. Globalizacija i globalizam su postduhovna simulacija. Drugobitnost globalnog izvan lokalnog sveta politički kobno ugrožava prvobitnost nacionalnih identiteta.

Drugo shvatanje je na stanovištu po kome je univerzalistička konstatanta filozofije u toj meri presudna da se u filozofskom smislu desupstancijalizovani, recimo srpski nacionalni prostor pojavljuje tek kao puki fizičko-geografski fragment učitavanja i prepoznavanja opštih evropskih i svetskih filozofskih tokova. Filozofija bi trebalo da bude imuna na nacionalnu i političku geografiju, ona je nadilazi i obesmišljava. U filozofiji se ne prepoznaje jakost nacija nego snaga ideja. Otuda, filozofski univerzalizam slabo mari za etnolike i etnogenetske fenomene jer se ispoljava i potvrđuje upravo kroz njihovu marginalizaciju i negaciju sa opšte ljudske, tj. humanističke tačke gledišta. Filozofiranje nacije podjednako kao i filozofija nacije predstavljaju uzaludan i besmislen poduhvat suprotan suštinskim filozofskim intencijama. Iz tog samodoživljaja kosmopolitskog izgleda kao da filozofska preokupiranost društvenim, kulturnim, istorijskim i političkim u partikularnim nacionalnim okvirima, narušava ono najbolje u filozofiji i izmešta izvan okvira transcendentnog mišljenja. Nacija se ukazuje kao u svakodnevnom iskustvu zakovana, nefilozofična biosocijalna datost. Filozofija poslemodernog *Novog doba* zanemaruje nacionalnu esencijalnost – ona joj se čini besciljna – njoj se izvesnijom čini plemenski (tribalistički) karakter korporativne budućnosti. Postmodernizam *New Age-a* je blizak refeudalizaciji sveta života.

Autentično filozofsko mišljenje je uverljivo samo ako na talasu univerzalizma nadilazi efemeride podeljenog i suprotstavljenog istorijskog konteksta. Deistorizovanje, u tom smislu, znači deideologizovanje i depolitizovanje filozofije. Filozofsko transcendiranje, izbegavanjem partikularnog istorijskog konteksta u prvi plan stavlja nešto širi kontekst Balkana, još širi kontekst Evrope i najširi kontekst Sveta. Filozofija je, uostalom grčko, dakle, evropskog čedo; sa Svetom je odavno intimna; Svet je tradicionalni predmet filozofskog mišljenja. Tako se veliki Svet ukazuje i prikazuje kao neograničeni kontekst maksimalne opštosti, u koji se utapaju oscilujuće nacionalne čestice. Stvarnost globalizacije u komunikacionoj praksi pojačava svetski kontekst koji je u filozofiji vekovima dosezan mislima. Malo postaje veliko tako što se sa njim stapa. Od velikog malo preuzima oblike i snagu za opstanak. Intenziviranje svetskosti, filozofsko stapanje u celinu sveta niukoliko nije diskriminacija nego afirmacija nove, do sada nepoznate globalne situacije: istinski globalizovane filozofije i politike. Svet je dat u novom oličenju, kao u svakom času neposredno prisutna celina koja brzim ritmom pulsira istovremeno sa delovima. A ona, ta sveobuhvatna svetskost na pije-destalu, i u polititici i u filozofiji slabo mari za lokalne političke egzote i filozofske razloge.

Dvoumljenje između političkog i filozofskog

Od svojih stvarnih začetaka filozofija se na ovom tlu lomila između primarnih filozofskih poriva i čuvstava politike. S početka se filozofija dvoumila jer je bila nesigurna i nejaka, da bi se naposletku osećala nejakom jer nije prestala da se dvoumi. Ali, to predugo dvoumljenje nije bilo toliko zasnovano na filozofskom erosu radoznalosti i čuđenja, koliko je nesigurno vrludalo između hridi filozofskog i političkog diskursa. Nije, bar ne u dovoljnoj meri, uspostavljana ravnoteža između čari filozofije i neobuzdanih političkih strasti. Ostrašćenost politike je neobazrivo unošena u filozofiju a da se nije događalo obrnuto. Nesamouvereni filozofi su krajičkom oka zirkali u političare, dok su bezrazložno nadmeni političari ispod oka merkali filozofe koje, budi rečeno, najčešće nisu ni razumeli. Superironi odnos politike prema filozofiji, ispunjen neznanjem i podsmehom, ustalio se ne nivou raširenog socijalnog stereotipa.

Političko se, stoga, u filozofiji pojavljivalo, i još uvek se pojavljuje, kao neizbežni spoljašnji obod socio-kulturnog okvira. Na nesreću domaće filozofije političko okruženje filozofije bitno je uticalo na karakter filozofiranja. Otuda je unutrašnja filozofska diversifikacija, koja inače oličava njen misaoni rast i razvoj, neprestalno ugrožavana političkim sukobima, raskolima i deobama. Površna uzburkanost politike kao da je mehanički ometala neophodnu dubinsku karakterizaciju filozofije. Filozofija je u svom vremenu, doduše, posedovala kalendar ali je sa mukom sticala smireno kontemplativno vreme. „Filozofski mir“ je izostajao jer nije bilo dovoljno društvenog mira. Odatle, iz te izuzetne istorijske uskomešanosti potiče i etnopsihološki stereotip koji glasi: ovo tlo nije filozofično, ovi ljudi nisu predodređeni za sistematično i sistemsko mišljenje: uzrujani dinarski čovek, Balkanac, Evropljanin sa periferije kontinenta nije sklon filozofiranju i filozofiji. Ono čemu je po svojoj psihičkoj i antropološkoj strukturi daleko skloniji, po istorijskim uvidima, pruža se s one strane filozofije u blatnjavim nizijama politike i političarenja. Politika je, dakle, bliža srcu i nervu ovdašnjeg življa nego bilo koja vrsta upornog rada, a posebno prilježne misaonosti. Na te zaključke upućuje narečena predrasuda o opštoj i filozofskoj lenjosti čiji uticaj ne bi smeo da se zanemari.

Etnonacionalna nit je znači upredena u raznolike ideološke razboje, a u evropskim srazmerama nevelika duhovnost nemilosrdno je podvrgavana različitim političkim nalogima. Odatle na ovom podneblju nije bilo potrebne filozofske kreativnosti, složenijih filozofskih sistema, niti su se vremenom uobličile „čiste“ i stroge filozofske orijentacije. Reklo bi se da su i dan-danas ideologičnost i političnost, u mnogo većoj meri nego u drugim zemljama, teško breme filozofičnosti. Sa retkim izuzecima, poput Branislava Petronjevića koji je, mora se reći, umro u bedi zaboravljen u hotelskoj sobi, filozofija je skoro redovno podlegala političkim performansama. Političko se vazda ukazivalo kao formativno u filozofskom, ali se *politička filozofija* nije razvijala iz primarnih filozofskih poriva i nazora – kao *filozofija politike* recimo – nego je u filozofiju dospevala naglo i neprerađena, direktno iz sirove ideologije i politike. Tako se može reći, da je u srpskoj filozofiji dobar deo plasiranih ideja politički prekonstruisan i motivisan.

Zato je, imajući u vidu formativnu simultanost ovdašnje politike i filozofije, uludan posao istraživati mane i prednosti „čistih“

filozofskih i političkih oblika. Oni u kontigentnoj istoriji, jednostavno, nisu dovoljno razvijeni. Filozofsko/politička prožetost je kao u sijamskih blizanaca pa je potrebno pažljivo razdvajanje. Nije se desilo da na neku već formiranu filozofiju utiče neka potpuno kristalisanana politika; sve je uglavnom ostajalo nedovršeno, na pola puta. Polufilozofi su vodili bezizlazne sporove sa četvrt-političarima. Tako je na prilično iznurujući način pomenuto političko dvoumljenje – lišeno filozofskog čuđenja – rezultiralo jalovim političko/filozofskim bastardima.

Politički periodi srpske filozofije

Vreme filozofiranja u Srbiji, ili intelektualna, biografska, disciplinarna i institucionalna povest srpske filozofije, sada već izvan svake istorijske sumnje, može se podeliti prema merilu neuravnotežene i promenljive prirode socio-kulturnog i političkog prostora. To razlaganje filozofskog vremena nije, dakle, toliko plod uobličavanja različitih sekvenci duboko ukorenjene filozofije na utabanim putevima razvoja, koliko je refleks rastrzanog političkog života. To nefilozofsko, često razorno političko merilo vlastite filozofske prošlosti, doduše, nije ni jedino, a po svoj prilici ni suštinsko, ali je svakako potrebno za bilo kakvo dublje razumevanje dometa ovdašnje filozofije. Vreme izrastanja i modernog oblikovanja srpske filozofije se, dakle, bez većih dvoumljenja može podeliti na: 1) Uglavnom devetnaestovekovni prvi *dojugoslovenski srpski period*, zatim; 2) *jugoslovenski period* u dve dvadesetovekovne etape u prvoj i drugoj polovini veka, i, naposljetku; 3) ponovni drugi *srpski (crnogorski) period* kome, kako stvari sada stoje, pripada evropska budućnost.

Već i na prvi pogled predložena dvovekovna, odnosno trovekovna periodizacija oslanja se podjednako na etnonacionalno i političko merilo. Ako se izuzme dugo protofilozofsko srednjevekovno a potom i turkokratsko okupaciono razdoblje, u kome su se strukturno mešali epski, religijski, teološki i folklorni oblici svesti, o srpskoj filozofiji u užem smislu može se govoriti tek od početaka devetnaestog veka. Izgradnja nacionalane filozofije koincidirala je, naime, sa nacionalnom, političkom i kulturnom emancipacijom i jezičkom reformom. U tom pogledu sasvim mlada srpska filozofija delila je sudbinu mnogih drugih ne samo duhovnih oblasti. Otuda se dvove-

kovnost u početnim koracima rekonstrukcije i restauracije slike o srpskoj filozofiji, postavlja kao ne baš predugi vremenski tok. Političko vreme izgradnje srpske države u devetnaestom veku i promena srpsko/jugoslovenskih država u dvadestom veku inkorporirano je u vreme filozofiranja na ovom tlu. U stvari, počevši od Karađorđeve, Vukove, Dositejeve i Miloševe nulte godine srpske politike i kulture, filozofija je u prethodnom veku pravila tek prve bojažljive korake, da bi tek u dvadestom veku dobila respektivni zamah i ostvarila brži hod.

U prvom i najdužem dojugoslovenskom periodu srpske filozofije koji je trajao od 1804. do 1918. godine filozofija je bila usredotočena na institucionalnu i disciplinarnu izgradnju istovremeno sa izgradnjom nacionalne države, a unutar nje i obrazovnog, tj. školskog sistema.

Plod tog razvoja je bilo pozicioniranje filozofije na Liceumu i na Velikoj školi. Po mestu događanja filozofija je imala nacionalni karakter, ali svojim nedovoljno originalnim sadržajem nije dospela do nivoa nacionalne prepoznatljivost. Tome je, pored opšte kulturne zaostalosti, doprinela i činjenica tek reformisanog srpskog jezika u kome nije postojala zadovoljavajuća filozofska terminologija. Skoro čitav vek je utrošen na postupnu emancipaciju od turskog okupatora, potiskivanje orijentalnih upliva, brzu modernizaciju i evropeizaciju života. U prvim decenijama filozofija je bila u doslovnim povojima, pretežno na nivou prevodilaštva i pukog preuzimanja ideja, da bi na kraju tog perioda, naročito osnivanjem Univerziteta u Beogradu 1905. godine, zadobila konture i značaj nesrazmeran veličini i kulturnoj snazi zemlje.

Drugi, jugoslovenski period srpske filozofije trajao je skoro tri četvrtine dvadesetog veka, od 1918. do 1991. godine. U njemu se razlikuju dve otečajne etape koje se poklapaju sa životom dve jugoslovenske države.

Institucionalno i disciplinarno već razgranata filozofija je u prvoj jugoslovenskoj državi (1918-1941) dostigla kakav-takav pluralizam pravaca i škola. Pisanjem i prevođenjem je unapređena i usavršena filozofska terminologija na srpskom jeziku. Dodiri filozofskog mišljenja sa socijalno-ekonomskim i političkim ambijentom ishodili su interesom za političku filozofiju i filozofiju prava. Od svih posebnih filozofskih oblasti sa komponentama političke analize najveći dometi su ostvareni u domenu filozofije prava.

Potrebno je pomenuti samo nekoliko značajnih filozofa prava i politike poput Gligorija Geršića, Živojina Perića, Slobodana Jovanovića, Đorđa Tasića, Mihaila Ilića, Tome Živanovića, Božidara Markovića idr. Jugoslovenski politički okvir uticao je na razvoj rudimentarne integralističke političke filozofije, naročito s obzirom na aspekte filozofije kulture i filozofije života jugoslovenskih naroda. Reč je o naznakama jedne filozofije jugoslovenstva, kakva se može prepoznati u opusu Vladimira Dvornikovića.

Srpska filozofija se potiskivanjem nacionalnih specifičnosti „utopila“ u jugoslovensku filozofiju, čiji je lokalni značaj većma sameravan brzinom i kvalitetom recepcije filozofskih ideja sa evropske i svetske scene. Ne tako brojni filozofi bili su daleko od monarhističke vlasti, a nisu participirali ni u partijskom i parlamentarnom životu. Ako se izuzmu filozofi međuratne marksističke orijentacije koji su bili veoma osjetljivi na socijalne i političke teme, poput Sime Markovića, većina akademski i univerzitetski etabliranih profesora, nastojala je da se drži podalje od politike. Neki su u tome uspevali, neki nisu. A onda se desio svetski rat, građanski sukob i revolucija koja je u potpunosti izmenila tokove filozofske misli formiranjem jedne sasvim drugačije filozofske scene.

Marksistička ideologija i politika su se revolucionarnim obratom naturili filozofiji. Politički je odbačena i osuđena prethodna „reakcionarna filozofija“, čime je prekinut razvojni tok pluralizovane tzv. građanske filozofije. Filozofi nemarksističke orijentacije su proskribovani i onemogućeno im je da rade. Neki su, poput Bogdana Šešića i Zagorke Mičić, uz izvesnu promenu filozofskih stavova, nastavili da pišu. Filozofija je bez ostatka politizovana i upregnuta u legitimizaciju komunističke vlasti. Kao obavezan je zadat samo jedan, marksistički filozofski svetonazor. Na duži rok je otvoreno razdoblje filozofskog monizma.

Na početku su ideološko/filozofskom scenom vladale vulgare, mehanicističke, doktrinarne i propagandne forme filozofije „histmata“ i „dijamata“. Značajnu političku u ranoj posleratnoj filozofiji odigrao je Dušan Nedeljković. Ideolog tvrdokornog staljinizma sa filozofskim pretenzijama bio je Milovan Đilas. Posle jugoslovenskog sukoba sa Sovjetskim Savezom 1948. godine otpočela je postupna dvadesetogodišnja revizija boljševiziranog i staljinizovanog marksizma. Ranih šesdesetih se dogodio filozofski spor pristalica „teorije

odraza“ sa zastupnicima „filozofije prakse“. Potom su filozofi „praksisovci“ došli u sukob sa socijalističkim vlastima, prvenstveno sa harizmarhom Josipom Brozom i ideologom samoupravnog sistema Edvardom Kardeljdom.

Od „grupe filozofa“ napravljeni su specifični jugoslovenski disidenti. Uz ostatke tzv. neprijateljske emigracije filozofi su, dakle, predstavljali kontrolisanu opoziciju režimu. Jedna vrsta modifikovane levičarske, marksističke i socijalističke filozofije je ušla u ideološki sukob sa titoističkim poretkom. Obostrana nevolja kardeljijanaca i „praksisovaca“ ogledala se u sinhronicitetu maksimalizovanja normativne i institucionalne realnosti samoupravnog utopizma i sve žešće kritike autoritarne i gerontokratske prirode poznog titoizma. Istovremeno su koegzistirale apologetska kardeljistička kvazifilozofija, oponentska i kritička praksis-filozofija, nešto umerenija filozofija marksizma „sa ljudskim licem“, reliktni filozofski dogmatizam „odrazaškog“ tipa i vrlo retki pokušaji proboja filozofija drugih, nemarksističkih provenijencija.

U deceniji posle Titove smrti (1980-1991), u pripremnim godinama jugoslovenskog razlaza, otpočele su osetne promene na filozofskoj sceni. Došlo je svojevrstnog razuzdavanja političkih energija u filozofiji, do nacionalnog preusmerenja i utemeljenja predašnjih filozofa internacionalista i razlaza beogradskog i zagrebačkog filozofskog kruga. Filozofi su osetili slabost i krhkost bezličnih posttitoističkih političara zbijenih u „kolektivno rukovodstvo“ i poželeli su da zauzmu njihovo upravljačko mesto. Srbiji se tih godina dogodio i vođa Slobodan Milošević, tako da je pretvaranje filozofa disidentata u političare na vlasti odloženo za još deset godina. Zanimljivo je da „praksisovci“ u Hrvatskoj ni iz daleka nisu bili u položaju razgrevanja direktnih političkih apetita, možda i stoga što ih je nacionalističnost Tuđmanovog režima deplasirala na ideološku i političku marginu. Ono što su politički smeli i znali da čine svodilo se na odbacivanje zajedničke jugoslovenske države i osudu „nacionalizma“ većine njihovih dojučerašnjih kolega iz Beograda.

Treći postjugoslovenski srpsko/crnogorski period ovdašnje filozofije počeo je od skora, tačnije rečeno, od razbijanja i raspada druge jugoslovenske države 1991. godine, nastanka i nestanka treće Jugoslavije i traje do danas, u političkom ambijentu Državne Zajednice Srbija i Crna Gora.

Miloševićevo razdoblje

U Miloševićevom razdoblju od 1987. do kraja 2000, što izričito što prečutno, dogodila se promena filozofskih paradigimi. Ta promena nije bila filozofska *sui generis*, jer se nije desila postepena evolucija, nego nagla, gotovo revolucionarna zamena filozofskog pogleda na svet. Istovremeno sa razbijanjem i raspadanjem društva i države dekonponovana je jugoslovenska filozofija, koja je to bila dvostruko: na prostornoj matrici delovanja u zajedničkoj političkoj tvorevini i svojim internacionalnim ubeđenjima. Federacija je pluralizovana, u stvari, razložena na državolike entitete, dok je u političkoj sferi oktroisan izopačeni pluralizam. Svega je bilo manje a izgledalo je kao da svega ima više: lidera, stranaka, država. Ono čega je bilo isuviše bilo je nepotrebno, manjkala su ona dobra koja bi koristila svima a ne samo nekima.

Protopluralizam doveo je sada već nacionalno podeljenu filozofiju pred mogućnost odabira filozofske orijentacije po različitim afinitetima. No, to nije bilo moguće učiniti na iole uverljiv način zbog asinhronije sporog filozofskog sazrevanja i munjevitih političkih promena. Zato je u vremenskoj aritmiji političkog i filozofskog u predočenom razdoblju stvoren frapantni nesklad između filozofskih, prvenstveno etičkih kriterijuma i „beznačelija“ politike. Otvorena je, zapravo, mogućnost da se filozofska scena oslobodi poluvekovnih stega filozofskog monizma i racveta mnoštvo pravaca i stilova filozofskog mišljenja. Ali, ta mogućnost nije mogla da bude valjano iskorišćena. Nedostajali su novi ljudi, osvedočeni filozofi.

Otuda pluralizacija filozofske scene pre desetak godina nije otpočela povratkom i obnovom postojećih a potisnutih filozofskih orijentacija. U omalenoj srpskoj filozofiji, naime, ništa zaista vredno nije bilo potisnuto ili skriveno, da bi moglo da bude senzacionalno otkriveno. Postojao je samo veći broj frustriranih, nekreativnih zastupnika lenjog mišljenja, kojima su prvo titoistički a potom i Miloševićev autoritarni režim pružali komotno utočište i izvanredan alibi sa nepostojanje vlastitog filozofskog dela. Grupacija postpraksisovskih vakuum-filozofa, mislilaca razlivenog usmenog predanja bez zabeleženog mišljenja, oslonila se na politiku upražnjavanjem dvostruke igre; istovremeno su okrivljavali politički režim za vlastitu filozofsku osujećenost i aktivno delovali u tek osnovanim političkim

klubovima, grupama, pokretima, strankama i nevladinim organizacijama. Na taj način su nastali brojni filozofski srednjeevropski spin-doktori, NGO-mislioni i internet-filozofi. Prirođeno strančarsko svojstvo srpske filozofije ponovo je izbilo na videlo.

Novodošli filozofski naraštaji obreli su se nezavidnim okolnostima opustele scene, bez filozofskih veterana preseljenih u kabinete akademije i za govornice opozicione politike, sa preostalim katedarskim filozofskim entuzijastima. Srpski „novofilozofi“ projektovali su se pretežno putem prevođenja, uglavnom neinventivno, repetitivno, imitatorski. Među mlađim i najmlađim filozofima u duhu postmodernističke slobode zavladao je neviđeni eklekticism i postupnašni fragmentarizam, a oni stariji koji su u mladim danima zadobijeni duhom filozofije marksizma, stavljeni su pred iskušenje poznog preobražaja. To tek nije bilo lako. Tako je nastala problematična prerada filozofskih biografija za koju je bilo potrebno samozatajivanje nekašnjih ubeđenja i društveni zaborav skorije prošlosti. Prećutkivanje prvobitnog i podrazumevanje novog filozofskog imidža postali su deo dijaloških rituala. Dok se ranije politika „kao sudbina“ bavila filozofima, sada su se filozofi pozabavili sudbinom politike. Filozofi su postali sudbina srpske politike!

Politika je, dakle, srpskim filozofima i dalje ostala egzistencijalna opsesija, ali ovoga puta ne kroz filozofsko-etičku korekciju istorodnog autokratskog sistema sa egalitarnijanskih stanovišta filozofske levice, nego kroz htenje zadobijanja političke moći i preuzimanja vlasti u državi. Dogodilo se tačno ono za šta ih je u svoje vreme daleke 1968. godine optuživao nekadašnji neprikosnoveni vođa Josip Broz. („Šta rade, Boga ti! Ti, tamo neki ... filozofi?“) Politička žudnja među filozofima tzv. praksis orijentacije i krugu njihovim sličnomišljenika, dabome, nije ni začeta niti je sazrela u Miloševićevom razdoblju; ona je u tom razdoblju, makar i prividno, samo dobila mogućnost ozbiljenja. Međutim, politička žudnja starih filozofa u novom vremenu radikalno je promenila formu i sadržaj. Splasnule su i nestale stare levičarske ljubavi. Politička fenomenologija se izmenila, promenili su se pojmovi i jezik filozofije. Filozofska moralistika je postala demodirana i ustuknula je pred praktičnim nalogima političkog organizovanja i vršenja antirežimske propagande.

Nekadašnji filozofi antititoisti, posle kratkog intervala iščekivanja i razočaranja u autoritarni i gubitnički kakarakter eseposvske

vlasti i tadašnjeg vođe, postali su borbeni antimiloševićevci. Tako su za izvesno vreme produžili opozicioni status u nadi da će u postmiloševićevskom periodu uzmoći da ostvare svoje političke ciljeve, a možda i poneki od mladalačkih filozofskih ideala. Politička opozicija je produžena, ali ovog puta bez neke izrazite filozofske podloge ili povoda. Program opozicije je, naime, bio filozofski irelevantan ali se važna činjenica odnosila na politički angažman filozofa. U Miloševićevom razdoblju loma filozofskih paradigmi nije nastalo nijedno značajno i pamtljivo filozofsko delo, ali je otpočelo štampanje izabranih i sabranih dela najistaknutijih filozofa. Reklo bi se da to mučno razdoblje, ispunjeno secesionim ratovima, razbiraspadom države, izolacijom, sankcijama i agresijom NATO-a na Jugoslaviju, nije bilo nimalo naklonjeno filozofiji. Možda su upravo zato, poneki, naročito stariji filozofi, smatrajući da je njihov filozofski opus zaključen, svesno „okačali kopačke o klin“ i posvetili se direktnoj političkoj akciji. Gorak ukus ostao je iza onih koji su politiku ušli bez dovršenog ili, što je još gore, bez ikakvog filozofskog opusa. A takvih je bilo i još ima na političkoj sceni.

Početakom devedesetih je formiran demokratski opozicioni pokret koji je prerastao u demokratsku stranku. Iz okrilja prvobitne demokratske stranke u Miloševićevom razdoblju i posle njega, protokom desetak godina, stvorile se niz stranki-ćerki i stranki-unuka. Poznato je da su se prilikom osnivanja demokratskog pokreta, odnosno primarne demokratske stranke, okupili neki od najznačajnijih srpskih filozofa. Vođstvo je preuzeo vatreni šesdesetosmaški govornik i jedan iz nekadašnje „grupe filozofa“ – Dragoljub Mićunović. Potom su, što iz neukroćenih lidarskih sujeta, što efikasnim kriptopolitičkim akcijama režima, nastajale posebne stranke slične demokratske orijentacije, koje su prevodili Nikola Milošević, Kosta Čavoški, Vojislav Koštunica i dr. Dragoljub Mićunović je potom detronisan i osnovao je sopstvenu stranku. Na čelo Demokratske stranke došao je okretni politički filozof Zoran Đinđić koji će svojom političkom energijom obeležiti godine koje su usledile. Onoliko koliko je opozicija energije trošila na borbu protiv monolitnog režima, isto toliko se iscrpljivala u potrazi za vlastitim jedinstvom. Bilans je ukazivao na političku paralizu, nulti saldo. Koalicije su, dok je opoziciju predvodio lider SPO-a književnik Vuk Drašković, zaredom propadale na izborima.

U protopluralnom razdoblju dominirale su dve jednostavne ideje: rušenje autoritarnog poretka i uspostavljanje demokratije u Srbiji, s jedne strane, i povratak Srbije u svet, tj. Evropu, s druge strane. Izvan toga slabo šta je razrađeno do jasnoće političkog projekta i programa. Sve je, zapravo prepuštano intuiciji budućnosti i improvizacijama u skladu sa okolnostima. Jedinstvo političke opozicije Miloševiću i njegovoj ambicioznoj supruzi ogledalo se prvenstveno u jednodušno negativnoj opsesiji njegovim „likom i delom“. Međusobne opozicione razlike ili se nisu videle, ili su skrivane ili potirane. Kako je rečeno, izvršeno je prilagođavanje drugačijem protivniku, vladavini autoritarnog bračnog para. Protivljenje Miloševiću među filozofima nije izviralo iz istovetnih motiva, niti je teklo ravnomerno, što je vrlo brzo izazvalo diferenciranje shvatanja nekada koherentne filozofske grupe. Jedni su se u njega razočarali jer su mu s početka verovali, dok su drugi bili razočarani što mu je iko ikada verovao.

Naznačeno je kako su u Miloševićevom razdoblju istaknuti filozofi i književnici izašli na političku scenu i postali vođe političkih pokreta i stranaka. Uz „događanje naroda“ bilo je to i „događanje filozofa“. U izvesnom smislu, demistifikovan je dotadašnji moralni zanosa ovdašnje filozofije. Agilni vođa koji je nemušto „odradio“ razbiraspad zemlje, nije imao čak ni minimalne teorijske, a pogotovu ne filozofske ambicije. On se bavio odlučivanjem. Dekretizam i decizionizam obeležavali su njegovu vlast od početne populističke euforije, preko duge nizvlastice, sve do pozne uzurpacije i nelegitimno dugog ostanka na vlasti. Drugi, bračni i politički deo vlastističkog tandema, nije skrivao svoje naučne pa i filozofske, a, u stvari, doktrinarne i ideološke ambicije. Mirjana Marković je posredstvom privatne stranke JUL anahrono nastojala da raširi i učvrsti renoviranu paradigmu nomenklaturnog neokomunizma. Netolerantnost i bezočnost julovske skorojevićevske oligarhije na svojoj koži je osetio Mihailo Marković, kao jedini filozof koji je prihvatio ponudu da bude uz Miloševića. Stari filozof je u neslavnoj epizodi sasvim nefilozofski smenjen sa položaja u vrhu SPS-a i politički izblamiran. Očigledno je da Miloševićevska ideologija *vlastizma* nije previše marila za srpske filozofe, osim u slučajevima kada su se oni ukazivali u liku respektivnih političkih protivnika. A to se nije događalo prečesto.

A onda se posle pada Miloševićevog režima, na veselje jednih i žalost drugih, 2000. godine ušlo u razdoblje vladavine DOS-a. Demokratska opozicija Srbije je bila prva uspešna opoziciona koalicija koja se domogla vlasti posle dobijenih izbora. Filozofi opozicionari su se posle dugog vremena ispaštanja i odricanja iskreno radovali. Glomazni osamnaestočlani antimiloševićevski partijski savez predvodili su Vojislav Koštunica i Zoran Đinđić. Pre sticanja političke karijere, nešto stariji Koštunica se kao ugledan pravnik istrajno bavio filozofijom politike i prava, dok je Đinđić važio za odličnog prevodioca i lucidnog političkog filozofa. Obojica su u međuvremenu postali istaknuti antimiloševićevski ideolozi i zagovornici što bržeg uspostavljanja demokratije u iznurenoj Srbiji. Obojica su na početku, u partijskom smislu, pripadali istom demokratskom pokretu, istom osnivačkom jezgru Demokratske stranke. Koštunica se, poput mnogih drugih, odvojio od partijske matice i osnovao svoj u početku malobrojni DSS, dok je Đinđić postao novi lider i idol „izvornih demokrata“. U kratkom dvoumljenju između dva filozofa na čelo DOS-a izabran je stariji i iskusniji Vojislav Koštunica. U tom času prilično nepopularni Zoran Đinđić, iz različitih, opravdanih i neopravdanih razloga nije smatran dobitničkom opcijom, kao ni „srpski Raspućin“ Vuk Drašković pre njega. Tako je u političkom ponašanju uljudni i diskretni Koštunica, kao predvodnik jedne od manjih i sporednih stranaka, dosovskom izbornom pobedom stekao trenutnu popularnost, veću i od popularnosti samog Miloševića na vrhuncu moći. U času oktobarskog političkog preokreta 2000. godine to još nije bilo sasvim vidljivo, ali je aura „Voje“ kao najomiljenijeg političara postala jasna u euforičnim trenucima slavlja. Po prvi put u istoriji moderne Srbije dva filozofa su se ispela na sam vrh političke moći. Takav upliv filozofa političara nije zabeležen nigde na evropskom Istoku. Oni, doduše, nisu pripadali izvornoj disidentskoj ekipi praksisovaca levičara, tj. filozofa antitoista, ali su kao mlađi spadali u njihove simpatizere i sledbenike.

Na euforičnom i pretencioznom početku, u vremenu velikih nadanja i još većih obećanja, filozofski tandem je delovao politički sinhronizovano, da bi se posle prvih izneveravanja ubrzo ispoljile značajne razlike. Međusobne razmirice Koštunice i Đinđića postojale

le su, doduše, i ranije, ali se nisu isticale, niti su završavale u otvorenim konfliktima. Pre bi se moglo reći da su u vremenu izopačenog protopluralizma različiti politički profili opozicionih lidera bili zatomljeni potrebom međupartijskog jedinstva koje je zahtevalo zajedničku akciju. I jednom i drugom najveći politički protivnik bio je Slobodan Milošević. Kada je on do nogu potučen na izborima, paradžno skinut sa vlasti i nemilosrdno isporučen Haškom tribunalu, najsnažnije ličnosti dotadašnje opozicije ostale su u savezu koji je prethodnu homogenost dugovao najviše Miloševićevom režimu. A njega više nije bilo, bar ne u zemlji!

Pobednička koalicija je vrlo brzo, gotovo odmah, pokazala sve mane oligarhijskog karaktera, pri čemu je nekoliko ličnosti iskakalo iz kolektivističke anonimnosti, prvenstveno svojim dinamičnom i prethodno stečenom političkom personalnošću. Takvih ličnosti nije bilo mnogo, pre svega stoga što je heterogena multipartijska koalicija bila sastavljena od malih i velikih, bolje rečeno verodostojnih i simulovanih stranaka. U njoj su, dakle, delovali i kvazilideri bez stranačke baze i podrške, uz lidere iza kojih je stajalo, ne samo masovno partijsko članstvo, nego i kako-tako profilisani programi, principi i vizije. Kvazilideri su se zaklanjali iza grupnog autoriteta DOS-a, dok su vođe većih stranaka nastojale na što boljem pozicioniranju unutar sve labavije koalicije. Veliki su se libili da se konačno otarase malih, jer su smatrali da su im ovi još uvek potrebni. Mali su se, zauzvrat, čvrsto držali koalicije i velikih u njoj, jer su znali da im bez nje i njih nema opstanka na profitabilnoj političkoj sceni. DOS je, pored političkih razloga, bio i koalicija ekonomskih koristi. Od antidosovske opozicije je često optuživan kao demagoški savez profitera i novobogataša.

DOS je od početka bio nepotrebno glomazan jer je brojnost partijskih reprezenata trebalo da simbolizuje širinu demokratskog učešća svih prodemokratskih snaga. Na taj način stvorena je višestruka mogućnost izobličjenja prvobitnih koalicionih namera. Postalo je moguće i konačno se desilo da se DOS preobrazi u specifični „politbiro“ koji odlučuje paralelno sa zakonodavnom, sudskom i izvršnom vlašću. Isto tako, realna moć je iz DOS-a preseljena u izvršnu vlast kancelarskog tipa. Ali, dogodilo se, takođe, da najznačajnije ličnosti DOS-a izgrade uticaj mimo pa čak i suprotno njegovim koalicionim funkcijama. Ukratko, koalicija je brzo narušena probi-

janjem u prvi plan njene početne manjkavosti koja se ogledala u njenom tehničkom, vremenski oročenom karakteru. Mnogi lideri DOS-a tu činjenicu nisu hteli sebi da priznaju, a neki su je uporno tajili. Antimiloševićevski aditiv, koji je od početka zgušnjavao žitku koalicionu masu, ne samo da se u vremenima aferašenja istrošio, nego je postao direktno kontraproduktivan. DOS je postepeno, iz raskola u raskol, iz afere u aferu, gubio izvorni karakter, ako ga je, uzgred rečeno, ikada imao? Otpadanjem koalicionih delova DOS se suzio i okrnjio, da bi posle nestanka jednog od dva najistaknutija lidera dosovski ostatak ušao u agoničnu završnicu. Tako se, u ovom času, već može govoriti o nagoveštajima postdosovskog perioda.

Kao što je rečeno, dosovski period tzv. *dosokratije* bitno su obeležila dva političara čiji profili zaslužuju dodatno tumačenje.

Vojislav Koštunica – pravnik, filozof i političar

Vojislav Koštunica (1944) je po svom političkom habitusu tradicionalista i zastupnik ideja nacionalne demokratije u građanskom obliku. Povučeni i promišljeni, oni su nenametljivi pravoslavci i poštovalci Srpske pravoslavne crkve, ali i najboljih vidova nacionalne kulturne baštine i srpske istorije. Među brojnim biračima tradicionalne i nacionalne orijentacije te poželjne osobine oslikavale su opciju očuvanja nacionalnog identiteta i državnog kontinuiteta. Analitičari su ga na osnovu tih osobina – nasuprot Vojislavu Šešelju i Slobodanu Miloševiću a slično Dobrici Ćosiću – često određivali kao „umerenog“ ili „prihvatljivog nacionalistu“. U svakom slučaju, u rečima, natpisima i političkom ponašanju samog Koštunice može se prepoznati ta nimalo laka težnja pomirenja nacionalnog i građanskog, demokratskog i državnog u nimalo lakom postkomunističkom razdoblju.

U vezi sa Koštuničinom doslednošću rado je isticano da on, kao jedan od retkih srpskih političkih lidera, ni po ubeđenju, ni po članstvu u partiji, nikada nije bio komunist, pa stoga, za razliku od mnogih drugih „preletača“ i „revidiraca“, nije imao potrebu političkog prikriivanja i pretvaranja. Njegov iskreni nekomunizam ili, ako se hoće, antikomunizam, svakako nije posledica razočaranja u komunističke ideale, nego je plod ugladenog građanskog vaspitanja i ubeđenosti u kontinualne vrednosti građanskog sveta. Mnogi

nekadašnji komunisti su zarad održanja nacionalne opcije ušli u krug simpatizera, prišli DSS-u ili glasali za Koštunicu. Stoga, njegova politička shvatanja u praktičnoj politici iskazuju iznenađujuću polivalentnost. Uz Koštunicu, naime, mogu da budu i jesu ljudi koji ne dele u potpunosti njegova najdublja uverenja, ali imaju jake nacionalne osećaje, najčešće oslobođene i iskazane posle dugog razdoblja nacionalnih frustracija u Titovoj epohi.

Ipak, njegova okrenutost nacionalnoj prošlosti nije folklorna, niti je pasatistička i konzervativna. Koštunica često ističe da je Srbija evropska zemlja. Koštuničine ideje evropske reintegracije Srbije polaze od samosvesti o njenoj značajnoj balkanskoj ulozi i potrebi očuvanja spoljašnje slobode, tj. suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Otuda na planu spoljne politike Koštunica ne naginje, bar je tako izgledalo, isključivo jednoj globalnoj ili kontinentalnoj sili, što, opet govori da znatnu pažnju ukazuje potencijalima multipolarnosti, odnosno većem broju važnih globalnih i regionalnih aktera. Drugačije od Zorana Đinđića, koji se pretežno oslanjao na evrokratske krugove i Nemačku, Koštunica nije prestajao da ispušta iz vidokruga saradnju sa Rusijom, Francuskom i Kinom. Ipak, u kratkom vremenu se stekao utisak da su i jedan i drugi imali razložne rezerve prema dvosmislenoj i u mnogo čemu spornoj angloameričkoj ulozi u skorajšnjim događajima na Balkanu, posebno na raskomadano srpskom kulturnom, etničkom i političkom prostoru. Koštunica se čak nije libio da iskaže kritičko mišljenje prema neumerenoj i snishodljivoj amerikanofiliji i agresivnom amerikanizmu u kulturi. No, to je činio razborito, sa političkim taktom, uz punu svest o američkoj globalnoj sveprisutnosti i nadmoći.

Za potpunije shvatanje Koštuničinog političkog delovanja potrebno je imati u vidu da je on, svojevremeno, bio pod snažnim uticajem političkih i ustavno-pravnih ideja Mihaila Đurića, što ga je zbog solidarisavanja sa proskribovanim kritičarem ustavnih amandmana, zajedno sa Kostom Čavoškim, Danilom Bastom i nekolicinom drugih pravnika, dovelo do nasilnog udaljavanja sa Pravnog fakulteta u Beogradu i tegobnog disidentskog položaja. Politički senzibilitet koji je formirao u tom razdoblju ispunjavala je frustracija sve podređenijim i ponižavajućim „trodelnim“ položajem Republike Srbije u komunističkoj federaciji. Nemirenje sa tom istorijskom nenormalnošću Koštunica je zadržao do danas. Odatle je, bez sumnje, izniklo njegovo

ubeđenje da je povratak Srbije u kulturnu i civilizacijsku razvojnu vertikalu nužno povezan sa dekomunizacijom i radikalnim napuštanjem kardeljističkih principa okrnjene srpske državnosti. Po njemu, to nije bilo moguće bez restauracije građanskog društva i razvoja nacionalne demokratije. Bilo kako bilo, period ideološke represije i socijalne marginalizacije u završnici Titove epohe Koštunica je iskoristio za filozofskopravno usavršavanje, proučavanje i pisanje. Odatle izvire njegovo samouvereno razmišljanje i zaključivanje u ustavnopravnim pitanjima.

Primarna sfera Koštuničinih interesovanja ticala se problematskih krugova vladavine prava u anglosaksonskoj filozofskopravnoj tradiciji, teorije političke demokratije i pravne države. Ujedno, Koštunica je istraživao i pisao u oblasti uporednog i ustavnog prava, i teorije parlamentarizma. Sve to, solidan naučni ugled, uz odmereni ali uporni karakter političkih nastupa, uslovalo je da se *legalizam* prepozna kao njegov fundamentalni politički credo. Može se reći da je Koštunica od svoje naučne mladosti bio opsednut konačnim oblikovanjem srpske države, kako unutar Jugoslavije, tako i na destruiranom južnoslovenskom prostoru. Koštunica se ispoljio kao srpsko (crnogorski) srbonostalgičar, ali ne i kao srbijanski separatista. U njegovim javnim nastupima se osećalo nastojanje da državničko prevlada puko političko, da strateške reči državnika nadglasaju verbalno taktiziranje i kratkoviđi oportunizam političara.

Koštuničina „pohvala zakona“ dosovskim praktičarima političkih improvizacija i „revolucionarne pravde“ činila se kao kukavičluk, moralizam i pravnička ludost. Onima koji su navikli na permanentno zastrašivanje, na politički voluntarizam i autoritarnu vladavinu, Koštunica se ukazivao kao „mlakonja“ i politička kukavica. Zato je neostvoreni legalizam Vojsilava Koštunice zarana napadan sa različitih strana. Okasneli Miloševićevi sledbenici su odbacivali Koštuničin konstitucionalizam i optuživali ga da svojim ustavnim inicijativama razara temelje već postignute srpske poludržave i tadašnje „žabljačke“ Jugoslavije. Đinđićevi simpatizeri su ga, opet, obeležavali kao nesavremenog, nesnalazljivog i politički autističnog čoveka.

Dok je bio dosovski predsednik poslednje Jugoslavije Koštunica je karikiran kao političko oklevalo, usporivač reformi, konzervativac, kompromiser, izolacionista, neobavešten čovek, pravni

iluzionista i sl. Njegovim političkim protivnicima je smetao njegov, kako su isticali, anahroni imidž poštenog političara. Smetala im je politička kultura koja se ispoljava kroz neočekivanu uljudnost i pristojnost u ophođenju. To je odudaralo od balkanističkog stereotipa primitivnih, vulgarnih i prevrtljivih srpskih političara. Iritiralo ih je saznanje da nije mogao da bude povezan ni sa jednom od prošlih i tekućih korupcionaških afera. Budući da je bio izvan kriminalizovane politike i politizovanog kriminala Koštunica je u više-manje protokolarnoj fotelji saveznog predsednika bio isturena meta stalnih kritika sve do entropičnog prestanka mandata. Ali očekivani prestanak političke dužnosti u, po svemu sudeći, poslednjoj Jugoslaviji nije označio i kraj njegove političke karijere.

Političar i filozof prava kao predsednik krhke dulane državne zajednice Srbije i Crne Gore nije požnjeo neke previše značajne, bar ne suviše pamtljive političke plodove. Koštunica se osvedočio kao čovek koji se kloni jakih reči i ishitrenih poteza, što je njegovim protivnicima, naviklim na demagogiju, političku žestinu i ubitačne rečenice, dalo povoda da ustvrde kako je on „političar u većitom zakašnjenju“, govornik usporenih misli, bez izrazitog retorskog dara. Po mišljenjima njegovih kritičara i političkih protivnika Koštunica nije ispunio ni osrednja očekivanja u razdoblju prevelikih očekivanja. Sve što je uspeo da uradi jeste da na izvesno vreme održi razlaznu srpsko/crnogorsku zajednicu i glamurozno otpočne povratak zemlje u svet.

U stvari, smireni i promišljeni karakter Koštuničine političke ličnosti, njegova politička, pravna i, ako se hoće, dublja filozofska ubeđenja, verovatno su bitno uticali da se epohalni preokret iz Miloševićevog u postmiloševićevsko razdoblje učini sa što manje razorne dramatike i žrtava. Predočeno je, naravno, samo hipoteza, koju bi na osnovu neophodnih istraživanja, tek trebalo potvrditi ili odbaciti. Tim više, što je Vojislav Koštunica, kao ličnost postojanih političkih svojstava, ostao da obitava na političkoj sceni. Tu činjenicu ne može da porekne ni njegov silazak sa predsedničke funkcije, ni oduzimanje poslaničkih mandata njegovoj stranci u srpskom parlamentu, ni namerni izostanak sa izbora. Verovatno da ubeđenost u neprolazne vrednosti proceduralne demokratije održava Košunicu u političkom životu, čak i onda kada većina smatra da je u vrtlozima strančarenja politički potrošen.

S druge strane dosovske duge, Zoran Đinđić (1952-2003) imao je nešto drugačiju životnu i filozofsku biografiju od Vojislava Koštunice. On je, naime, pripadao osam godina mlađoj i modernijoj generaciji srpskih filozofa. Ta generacija je na filozofsku scenu izašla sredinom sedamdesetih, u periodu institucionalnog vakuuma, posle nasilnog uklanjanja praksisovaca sa Filozofskog fakulteta u Beogradu i iz univerzitetskog obrazovnog procesa. Đinđić, dakle nije bio emotivno vezan realnom titoističkom predistorijom filozofskih stradalnika, ali ni mistifikacijama i satanizacijama mesta i uloge filozofje u tadašnjoj jugoslovenskoj politici. U 68' nije učestvovao ali ga je, poput mnogih drugih mladih ljudi, zapahnuo njen radikalni i emancipatorski duh.

Još uvek nije dovoljno ispitana činjenica kako su se osećali studenti koji su počeli bavljenje filozofijom u nastavnoj pustoši koju su izazvali tadašnji titoistički ideolozi i apartčici. Prvi susret mladih ljudi sa filozofijom, skoro sigurno, bio je ispunjen dvostrukom inhibicijom: političkim „cunamijem“ koje je netom pretrpela oblast kojom su tek počeli da se bave i sniženim kvalitetom nastave na filozofskim disciplinama koje su, u glavnom, ostale bez profesora. Pretpostavimo da je možda ta osujećenost usmerila Đinđića ka političkoj sferi, ka oprobavanju mogućnosti da se upravo kroz praktičnu politiku prevlada poniženje filozofije, zapravo, očigledna politička poniženost samog filozofskog mišljenja. Ko zna, da li je Đinđić, koji je u ranim godinama – npr. u tekstu u „Gledištima“ 1977. godine – pomno ispitivao Marksov stav o „ukidanju filozofije“, već tada pomišljao na njeno spašavanje kroz političko ostvarenje?

Bilo kako bilo, ma koliko se u početku oslanjao na izučavanje mladog Marksa, nadareni filozof Đinđić nije bio dubinski strukturiran u samo jednom filozofskom pravcu, niti se isključivo vezao za jedan koherentan kompleks filozofskih ideja. To se nije desilo do kraja njegovog života. Đinđić se izjašnjavao i ponašao kao instinktivni levičar. U njemu su, u jednom veoma specifičnom trenutku evropskih strahova od terorizma, bez ubedljivog obrazloženja, prepoznavali čak i anarhističke sklonosti. Ali, takođe nije zabeleženo da se deklariseo kao marksista. To, svakako, ne!

Đinđić je imao veliki čitalački kapacitet i dug čitački hod. Zapaženo je da je preveo dela Ignacija Lojole, Pjotra Kropotkina,

Edmunda Huserla, Vilhelma Diltaja i Rajnharta Kozaleka. Utemeljen u poznavanju nemačke klasične filozofije i Marksovog opusa, katoličkog jezuitizma, ruskog anarhizma, hermeneutike i fenomenologije, okrenuo se filozofskim iskustvima kritičke filozofije frankfurtskog kruga i filozofiji Jirgena Habermasa. Napisao je i nekoliko knjiga, od koji su najpoznatije *Subjektivnost i nasilje*, *Jesen dijalektike*, *Jugoslavija kao nedovršena država*. Tek predstoji izrada potpune bibliografije radova Zorana Đinđića rasutih u mnogim naučnim časopisima, ali još više u stručnoj periodici, publicistici, medijima i štampi. Time će intelektualna slika njegove filozofske i političke pojave, svakako, biti upotpunjena.

Đinđićeva poslovična radoznalnost otežavala je stacioniranje u nekoj od privlačnih filozofskih paradigmi. Radoznaliji i živahniji od Koštunice, Đinđić je brzo i lako menjao filozofska i politička interesovanja i sa više filozofskog i životnog hedonizma uživao u vratolomijama mišljenja. Otuda, kao situacionista, nije podlegao iskušenju da ispoveda ortodoksna filozofska uverenja. Njega je više okupiralo svakodnevlje, drastični problemi socijalnog, kulturnog i političkog života, koji nisu nalazili jednostavna filozofska razrešenja. U tom smislu, Đinđić je inklinirao vitalističkom, zapravo biofilnom i aktivističkom pristupu filozofiji. Takav pristup je podrazumevao angažman i izvan filozofije, ili uvlačenje filozofije u, recimo, politiku. A kada se to desi, a dešavalo se uz punu svest o prožimanju, onda se nastojalo na uspehu. Pojam uspeha u filozofiji i politici se, doduše, veoma razlikuje, ali to očigledno, kao da nije bila prepreka Đinđićevim dvosmernim htenjima.

Rečeno je da aktivistički egzistencijalni stav pomenutog tipa ukazuje da bi Zoran Đinđić, uzevši u obzir njegovu veliku energiju, bio podjednako uspešan i u nekim drugim oblastima, a ne samo u primarnoj filozofskoj i naknadnoj političkoj vokaciji. S obzirom na političku pojavu ne bi se, međutim, moglo reći da mu je druga politička ljubav bila slabija od one prve, filozofske. Trebalo bi se zamisliti nad utiskom da je u Đinđićevom udvojenom filozofsko/političkom liku naposljetku prevagnuo političar sklon zaboravu filozofije, nad filozofom sklonom moralnom podsećanju političara. Kada je reč o moralu politika je veoma zaboravna, pa se i praktični Đinđić libio moralnih pouka. Štaviše, (politički) moralizam je u jednoj „na nož“ dočekanoj javnoj izjavi preporučio religioznom i crkvenom

upražnjavanju. To još uvek ne znači da je Đinđićev politički kredito bio utemeljen na bezobzirnom imoralizmu, već samo da se u kontrastu prema opreznom Koštunici, više okretao praktičnim posledicama aktivnosti, nego njenim moralnim pretpostavkama.

Kao i oko Koštunice, i oko Đinđića je postojala izvesna ljubopitljivost kolega filozofa i partijskih istomišljenika na koji način će snaći u praktikovanju politike. Izvesne sumnje plele su se oko neuhvatljive brzine njegovog rasuđivanja i naglog, skoro trenutnog zaključivanja. Mnogi su mislili da je reč o nepromišljenosti, čak brzopletosti. Otuda su u šaljivim animacijama i simboličkim predstavljajima njihovog suparništva izabrane likovne predstave kornjače i zeca. Asinhronija je izgledala otprilike ovako: što je Koštunica bio sporiji Đinđić je bio brži, a pošto se politička trka trčala ukруг, dešavalo se da se Đinđić prevelikom odmicanjem, u stvari, opet približava zaostalom Koštunici, dok se Koštunčinino preveliko zaostajanje, Đinđićevim približavanjem odjednom pretvaralo u uzjednačavanje, baš kao na početku kružne trke. Pomalo komično, ali izgledalo je da se Đinđić pretičući Koštunicu, u stvari, izjednačava sa njim. Naposljetku, oba trkača su ispala iz političke trke, jedan privremeno, a drugi, nažalost, tragično i trajno.

No, potrebno je prisetiti se da je i pre definitivne odluke da se nepovratno otisne u, kako se na kraju pokazalo, kobne vode politike, kroz nedug i, na nesreću, nedovršen filozofski opus, Đinđić je ispoljio dovoljnu nadarenost da bi bio upamćen kao retka, ako ne i unikatna pojava u novijoj srpskoj filozofiji. Đinđić je prvi srpski filozof koji je postao predsednik vlade, ali i jedini srpski filozof koji je svoj politički angažman platio glavom.

Budući da, kako je pomenuto, niukom pogledu nije bio tradicionalista, a još manje filozofski ortodoks, Đinđić je kroz hitre i prilagodljive reakcije na događaje oblikovao prepoznatljivo pragmatično ponašanje. On sam je u više navrata isticao da državu shvata kao jedno veliko preduzeće pa je poziv političara doživljavao kao posloводство. Otuda je u prvom planu bio Đinđićev ekonomski reformizam koji je korespondirao za unutrašnjim i spoljašnjim nalogima tranzicije, pre svega deregulacije tržišta i svojinske transformacije, tj. privatizacije. U poslovima tog karaktera ispoljavao je zavidnu veštinu.

Suprotno Koštunčininom legalizmu Zoran Đinđić je u dosratskom razdoblju inaugurisao tzv. *pragmatizam*. Đinđićev poli-

tički pragmatizma nije bio toliko filozofski utemeljen, niti je imao dublju vezu sa istoimenim filozofskim pravcem, koliko je ishodio iz dva prilično nefilozofska izvora: haotične i prevratne socijalne situacije i njegovog nervoznog političkog temperamenta. Đinđić je, naime, po živahnom političkom i filozofskom temperamentu bio antipod Vojislava Koštunice. Dok su Koštunicu događaji sustizali Đinđić im je hrluo u susret. Dok je Koštunica demokratske vizije utiskivao u stvarnost, Đinđić je iz elemenata oskudne stvarnosti cedio slike budućnosti. Đinđić je bio umešan okazionalista, žudan brzog ispunjenja svake iole povoljne političke prilike, dok je Koštunica, zarad održanja političke etike i ravnjanja prema pravnim procedurama i normama, propuštao čak i izuzetne prilike, odlažući njihovo ispunjenje za, kako se pokazalo, gora vremena. Da nisu ušli u nepomirljivi sukob koji je, između ostalog, ubrzao rasturanje demokratske koalicije oni bi, verovatno, bili kooperativni. Ali, ta hipoteza idealne komplementarnosti nekadašnjeg dosovskog tandema Đinđić-Koštunica potiče pre iz naivnog sentimentalizma, nego iz grubosti realne politike.²

Naposletku, ipak filozofija

Neminovna depatetizacija života je presudila: filozofi su izgubili idilični oreol zanesenjaka. Sa oblaka apstrakcije neki su se lagano spustili, a neki stropoštali u prizemni svet istorijskih dešavanja. Filozofi su odlučili da prestanu da budu dvorske lude sami tim što su srušeni dvorovi apsolutnih vladara i otklonjena njihova potreba za neškodljivim filozofskim ludorijama. Filozofima su se pokazali prijemčiviji mediji i vrcave komunikacijske efemeride u nepreglednim zasadima javnosti. Nekada su se filozofi sa osećajem za politiku bili zadovoljni skromnom ulogom savetnika – sada umesto da filozofski savetuju oni primaju i odašilju nefilozofske savete. Nekada osamljena filozofska čangrizala su iz fakultetskih aula ušla u kabinete i dobila sekretare, pomoćnike, aparat. Na prvi pogled, reklo bi se da je filozofija konačno izašla iz meditativne senke i postala delatna.

² Zbog ograničenja raspoloživog prostora iz teksta su izostavljena poglavlja posvećena filozofsko/političkim portretima Dragoljuba Mićunovića, Mihaila Markovića, Ljubomira Tadića, Mihaila Đurića, Svetozara Stojanovića, Koste Čavoškog i Miladina Životića.

Da li je postepeno spuštanje filozofije sa olimpijskih visina zaumnog mišljenja u nizije životne obezduhovljenosti lišilo samu filozofiju monopola nad pitanjima nedokučivog smisla postojanja? Ako se u postmoderni dogodila desakralizacija filozofije, zašto je onda odnos filozofije i politike ljudima još uvek zanimljiv? Ako je odumrla politička teologija, a filozofija izgubila metafizičke čari, zar suština političkog fenomena time nije konačno demistifikovana? Izgleda, ipak, da nisu ukinute filozofske nedoumice oko potonjih pitanja, niti je politički svet postao toliko proziran da su nestale sve nepoznanice njegovog ustrojstva. Po svemu sudeći, trivijalizacija filozofije nije dovršena niti je politika do kraja banalizovana. Očigledno da nisu, odatle odnos između politike i filozofije nije prestao da izaziva zanimanje.

Političkoj moći je potreban onaj tip politizovane filozofije koja je u svemu podržava. Malo ko u politici želi susret sa filozofijom u kome će doživeti osporavanje. Poziciono političko mišljenje hoće u filozofskom ogledalu da ugleda potvrdu i ovekovečenje vlastite moći. Namera politike je otklanjanje sumnji sa verodostojnosti vlastitih poduhvata. Politika nikada nije bila sklona ispoljavanju radoznalnost oko tajni sopstvenog utemeljenja. Zato politika ne prihvata argumente politizovane filozofije koja osporava njene temelje. Tome nasuprot, ona filozofija koja bez nedoumica opravdava političku moć pretvara se u filozofsku ideologiju. Kroz političko suparništvo politika filozofiju sagledava samo kao jedan od oblika političke ideologije. U političkom svetu presudna je politička dimenzija filozofskih iskaza. Otuda se dešava da se filozofija pod neodoljivim uticajem politike izobliči u legitimizujuću ideologiju. Tada, naravno filozofija postaje politika, a filozofi po pozivu postaju političari od zanata.

Srbija je tradicionalno ideologizovana i politizovana zemlja. Srbi sa razlogom strahuju od loše politike, jer se srpska politika, uglavnom, držala ispod nivoa istorijskih potreba. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da srpska politika ne mari odviše za filozofiju u Srbiji, osim kada joj se ona ukaže kao ideološka smetnja. Na osnovu predočenog, naročito portreta filzofa-političara, reklo bi se da je savremena Srbija zemlja idealna za filozofsko bavljenje politikom. Dešava se, međutim, obrnuto jer politička volja nije primila dovoljno refleksivan oblik. Najdalje do čega je doprla su *legalizam* i *pragmatizam*. Ali, ni ti oblici političkog ponašanja nisu filozofski utemeljeni i

opravdani. Filozofska scena je, na žalost, pluralizovana ne samo po osnovnim stilovima filozofskog mišljenja, školama i orijentacijama, nego i po političkom ključu. Možda i nije isuviše smelo reći da u srpskoj politici ne postoje takve partijske razlike kakve postoje u nejakoj srpskoj filozofiji. Pluralizacija filozofije, svakako, ne bi trebalo da se završi u groteski intelektualno siromašnih „filozofskih partija“. Učitavanje političkog pluralizma u mnogolike tokove filozofiranja ne bi bilo dobro ni za filozofiju, ali ni za onu vrstu politike koja želi da je uvažava i poštuje.

Korišćena literatura

- Antonić Slobodan, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Otkrovanje, Beograd, 2002.
- Arandelović Jovan, *Spisi savremenih srpskih filozofa I, Ogledi, osvrti i kritike*, Institut za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beograd, Beograd, 2000.
- Basta Danilo, *Preobražaji ideje prava kod Srba*, Pravni fakultet Beograd, Beograd, 1991.
- Bazić Jovan, *Srpsko pitanje. Političke koncepcije rešavanja srpskog nacionalnog pitanja*, Službeni list Srbije i Crne Gore – Institut za političke studije, Beograd, 2003.
- Dvorniković Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd – Prosveta, Niš, Beograd 1990, prvo izdanje 1939.
- Drašković Vuk, *Podsećanja*, Srpska reč, Beograd, 2001.
- Đinđić Zoran, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.
- Đinđić Zoran, *Srbija ni na istoku ni na zapadu*, Cepelin, Novi Sad, 1996, priredio Radovan Čolević
- Đurić Mihailo, *Iskustvo razlike. Suočavanje sa vremenom*, Tersit – BIGZ, Beograd, 1994.
- Đurić Mihailo, *Savremena srpska filozofija*, Izabrani spisi, knjiga X, Službeni list SRJ, Beograd 1997.
- Cvetković Vladimir, *Volja za novo. O genealogiji modernosti*, Institut za političke studije, Beograd, 1995.
- Cvetković Vladimir, *Polis i filozofija. Antička filozofija i njen istorijsko-politički horizont*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2000.
- Cvetković Vladimir, *Moć i mudrost. O političkoj dimenziji filozofije*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2001.
- Ćosić Dobrica, *Promene*, Dnevnik, Novi Sad, 1992.

- Ćosić Dobrica, *Srpsko pitanje demokratsko pitanje*, Beograd, 1992.
- Čavoški Kosta, *Tito – tehnologija vlasti*, Dosije, Beograd, 1991.
- Čavoški Kosta, *Slobodan protiv slobode*, Dosije, Beograd, 1991.
- Čavoški Kosta, *Saga o dosmanlijama*, Orpheus, Novi Sad, 2002.
- Dragojlović Dragoljub, *Istorija filozofske misli u Srba epohe feudalizma*, Svetovi, Novi Sad, 1998.
- Jeremić Dragan, *Estetika kod Srba. Od srednjeg veka do Svetozara Markovića*, SANU, Beograd, 1989.
- Knežević Miloš, *Tvorci i tumači. Razgovori sa deset savremenika*, DK „Studentski grad“, Beograd, 1994.
- Knežević Miloš, *Evropa iza limesa*, Slobodna knjiga, Beograd, 2001.
- Košunica Vojislav, Čavoški Kosta, *Stranački pluralizam ili monizam. Posleratna opozicija – obnova i zatiranje*, Privredno-pravni priručnik, Beograd, 1990.
- Košunica Vojislav, *Ugrožena sloboda. Političke i pravne rasprave*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju – „Filip Višnjić“, Beograd, 2002.
- Marić Ilija, *Filozofija na Velikoj školi*, Plato, Beograd, 2003.
- Marković Mihailo, *Društvena misao na granici milenijuma*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 1999.
- Matić Milan, *O srpskom političkom obrascu*, Javno preduzeće Službeni list SRJ – Institut za političke studije, Beograd, 2000.
- Mihajlović Kosta, Krešić Vasilje, „Memorandum SANU“ pod udarima politike, Borba, Beograd, 2002.
- Milosavljević Olivera, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
- Popov Nebojša, *Contra fatum. Slučaj grupe profesora 1968-1988*, Mladost, Beograd, 1989.
- Popović Milijan, *O filozofiji prava kod Srba*, Službeni glasnik, Beograd, 2000.
- Samardžić Slobodan, *Argumenti za Srbiju. Političke i ustavne rasprave*, CUPS, Beograd, 2001.
- Stefanović nenad, *Pokrštavanje petokrake. Tajni život srpske opozicije*, BIGZ, Beograd, 1994.
- Stojanović Svetozar, *Propast komunizma i razbijanje Jugoslavije*, „Filip Višnjić“ – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995.
- Stojanović Svetozar, *Na srpskom delu Titonika*, „Filip Višnjić“ – Centar za socijalna istraživanja, Beograd, 2000.
- Stojković Andrija, *Razvitak filozofije u Srba 1804-1944*. Slovo ljubve, Beograd, 1972.

- Stojković Andrija, *Filozofija istorije kod Srba*, Zavet, Beograd, 2002.
- Tadić Ljubomir, *U matici krize. Intervjui 1968-1998*, „Čigoja štampa“, Beograd, 1999.
- Životić Miladin, *Contra bellum*, Beogradski krug i AKAPI, Beograd, 1997.
- Bilans promena. Srbija – godinu dana posle*, zbornik, Kikindski dijalozi 2001, Kikinda, 2002, priredio Jovica Trkulja
- Intelektualci u tranziciji*, zbornik, Kikindski dijalozi 2002, Kikinda 2003, predio Jovica Trkulja
- Liberalana misao. Prilozi istoriji liberalizma od kraja 18. do sredine 20. veka*, zbornik, Centar za unapređenje pravnih studija – Friedrich Naumann stiftung, Beograd, 2001, urednici Jovica Trkulja, Dragoljub Popović.
- Politika i svakodnevni život. Srbija 1999-2002*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2003.
- Srpska konzervativna misao*, zbornik, Helisinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003, priredio Mirko Đorđević.
- Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, zbornik, Republika, Beograd, 1996, priredio Nebojša Popov

Olga Daković

FILOZOFIJA I POLITIKA

Pitanja o moći filozofije, o tome šta čini ovu moć, kako se ona stiče, kako se može uvećati i, najzad, kao se ona gubi ili uništava, često se pokreću u raspravama o sudbini praktične filozofije. Na taj način je određen i okvir u kome se traže izlazi i put vraćanja moći samoj filozofiji. Rasvetljavanje odnosa politike i filozofije, moći i znanja, u osnovi štiti filozofiju od iluzije o nezavisnosti, otvarajući pitanje njene pretenzije na važenje. U ovoj studiji Vladimira Cvetkovića iz odnosa znanja i moći, filozofije i politike, izvodi se i identitet same filozofije.

Vrlina i moć

U osnovi, to je Hegelova ideja da je svako filozofsko znanje istorijsko, i zato u odnosu sa drugim oblicima znanja i moći. Filozo-